

G. KOMORÓCZY EMŐKE

„Szerbusz, világvége!”

■ HATÁR GYŐZŐ: DRÁMÁK ■

„ma minden ember egy sziget
látóhatárra vak
a szigetnéma társakon átsikló vaksüket
áll szigetnémán és vakon
– várná a másikat –”
(*Prologus universalis*)

Határ Győző ezt a szigetmagányt próbálja oldani drámaival, megteremtve a több nézőpontú látásmódból fakadó dialógus lehetőségét a különböző valóságsszintek, társadalmi-emberi szituációk és az empirikus sokféleség, valamint az autonóm személyiség, az egyed világa között.

Bori Imre „hagyománytalan egyéniségnek”, „színházra született, drámaközpontú írónak” tartja a szerzőt, aki eleve sok nézőpontból szemléli a valóság dolgait. Gömöri György szerint „Határ a világot többé-kevésbé színháznak látja, s a nagy emberi színjátékon belül az irodalmat az élet, a Világdráma, a színjátszást pedig az irodalom kvintesszenciájának tekinti”. Ugyanakkor azt is hangsúlyozza: Határ Győző „drámaíró, de lehet, hogy ez csak ürügy ahhoz, hogy jól kifilozofálhassa magát a színpadon”. Ugyanis nála a dráma bölcséleti fejtegetésekkel, lírai látomással, versekkel, mondókákkal vegyül, a műfaji határok elmosódnak: „világegészben gondolkodik”. Sanders Iván szerint Határ úgynevezett „avantgardizmusa” jószerivel abból áll, hogy „következtesen kiaknázza az ősi látványos-zajos-cirkuszias színház” (a vásári komédia, a misztériumjátékok, a bábjáték, a stilizált keleti művészet stb.) formai-tartalmi lehetőségeit (lásd a kötet utószavát: *Szerbusz, világvége! 1435–1441. p.*). Kabdebó Tamás „a literatura Picassójának”, az irodalom „enfant terrible”-jének nevezi az írót, nemcsak groteszk-ironikus látásmódja okán, hanem azért is, mert hosszú élete során minden elképzelhető tabut feldöntött, minden műfajt kipróbált. A másik Határ-szakértő emigráns társ, Csiky Ágnes Mária szerint az oly sokáig méltatlanul mellőzött drámák a Határ-oeuvre egyik legizgalmasabb fejezetét alkotják. Az író valójában nagyon mélyen, felfokozottan szenvedett attól a világtól, abban a világban, amelyben élni kényszerül, de ezt nem mutatja: inkább nevet önmagán és a világon is. „Nála a tragikum hahotába fül és fordítva; s az ünnepélyesség helyett a bohóckodás a tromf”. Hadaródalai, kifigurázó rigmusai, ráolvasó mondókái – amelyekkel darabjait telitűzdeli – inkább a publikum kizökkentésére, semmint elandalítására szolgálnak. „Mint minden nagy moralista, Határ Győző is fegyvernek használja tollát. Színjátékai hadüzenetek, azért ilyen sokkoló, nyugtalanító, olykor skandalumot kiváltó művek”. (Csiky Ágnes Mária: *Expedíció egy föltérképezetlen területen*. Előszó a *Mangún* című kötethez. London, Aurora Könyvek, 1992.)

Határ ifjúkori művei között viszonylag kevés színpadi kísérletet találunk – jó részük mítoszi-mondai elemekkel átszínezett parabolisztikus mesejáték. De – hozzátehetjük – ezek is többnyire a kor (1945–1956) atmoszférájának allegorikus kivetítései a keleties művészet „virágnyelvén”. Az írót ezoterikus témák foglalkoztatják: a kelta mondanokör, az *Ezeregyéjszaka* történetei (amelyeket részben még itthon dolgoz fel, a bábszínház számára – kiadásukra persze nem került sor!). Mintegy kiéli bennük mesélő kedvét és humorát, örömet lelvén a mesei „igazságszolgáltatás” működtetésében (Az

ölelhetetlenek, *Flore és Blanscheflur*, *Az aranypalást*, *Majomház* stb.). Ezeket később hangjátékká dolgozza át a BBC számára; más részüket pedig – már Londonban – eleve hangjátéknak szánja (*Asszonyok gyöngye*, *Beszélő bábuk*); sugározza is őket a londoni adó. Többségük olyan varázslatos hangulatot áraszt, mintha az Édenkertben járnánk, ugyanakkor mégis égető módon szólnak az akkori, de a mostani jelenhez is. Épp ebben rejlik elévülhetetlen művészi erejük – egyikük-másikuk bölcséleti sugallatokat (is) hordoz, olykuk pedig éles társadalmi szatíráként is felfogható.

Legmélyebbre ható és legdifferenciáltabb „üzenete” az önéletrajzi fogantatású, bizonyos tekintetben sorsanalízisnek is tekinthető *Beszélő bábuk* című ifjúkori hangjátékának van, amelynek előadása a legfejlettebb színháztechnikai eszközöket igényelné – ha lenne olyan hazai kisszínpad, amely vállalkozna előadására. A mű szürrealis vízió annak az állam(f)egyházban „idegenként” élő Egyszeri Embernek a „büntérgyalásáról”, aki holta után ágrólszakadtan ül a „bűngomolyban”, s hallgatja a minden irányból rázúduló vádakat. Az árnyakat a hadbíró Százados vallatja, s a vád legfőbb tanúja, a katonaszökevény sorozótiszt bizonyítja: olybá vétetik, hogy az Egyszeri Ember nem is élt, azaz: „non person”. Írónk is „non person” volt a Rákosi-rezsim számára, s majdhogynem végleg elnyelte a börtönköztársaság útvesztője; sokak számára az is maradt máig, s jóllehet, „patriarchai” tekintélyét nem vonja kétségbe senki, a hazai irodalmi élet – a hivatalos elismerések ellenére is – még mindig úgy kezeli, mintha nem lenne monumentális életmű a háta mögött.

A darabot ezoterikus műnek is tekinthetnénk, hiszen „az álom ellenmozgással forgó kettős korongján” a tanúk sora leng egymáson keresztül, s tűnik tova – mint árnyalak. Mindegyikük Emberrünk ellen vall: „kolomposnak született az istenadta”, nekiment a nyílzápornak, a dárdszörőnek, ostromtornyok hámsztrángjába befogva. Nem csoda, hogy „keresztben végezte a tökfilkó”. Jézustól kezdve tehát korunk vértanú lázadóig mindenki egyesül az Egyszeri Ember alakjában – de a figura alteregójellege is nyilvánvaló. Az utolsó szó jogán mellverdesve mentegőzik, mint aki „még nem tudja, hogy olybá vétetik, hogy nem élt!”. Megbüntetését életének szemtanúi közül senki nem kívánja, hiszen „sem a hiányjegyzékből nem hiányzik, sem a feledés bűnlajstromában nincs nyoma”. Vagyis most már „nem sok vizet zavar”... A kis egyfelvonásos szimbolikusan magába sűríti az egész elmúlt korszak tragikumát: az Egyszeri Ember szenvedett-küzdött, s nyomtalanul elnyelte az Idő. Most, amikor végre a maguk teljességében feltárultak a Terror Házának borzalmi, őt senki-semmi nem kárpótol(hat)ja jogfosztott életéért.

Határ Győző igazi drámaírói korszaka a hatvanas–hetvenes évekre tehető, amikor a BBC-nél órá bízzák a színház- és filmkritikai rovatot, lehetőséget kínálnak hangjátékainak előadására, karácsonykor és húsvétkor pedig az általa átköltött és rendezett kora

középkori angol misztériumdrámákat sugározzák. Összesen nyolc darabot fordít és mutat be a szóban forgó ünnepi játékok közül, maga válogat hozzájuk aláfestő zenét, s a BBC egész Magyar Osztálya boldogan vesz részt előadásukban. „Előálltak a válogatott cigánylegények – emlékezik az író (*Életút*, 3. kötet, 132–133. p.) –, akik tudtak valamelyest alakítani, s számba jöhettek mint közörszereplők, kisangyalok, sáfárok, királyok, vezérek és alvezérek, poroszlók, pásztorok”; örömmel s nagy zenei csinnadrattával olykor kicsit túl is játszva adták elő a maguk szerepét. A darabok itthon is megjelentek 1988-ban a Szent István Társulat kiadásában, *Görgöszínpad* címen. A jelenlegi igen terjedelmes drámakötetbe nem kerültek be – érthetően, hisz így is 1450 oldalas a könyv! –, de a határi világkép, a színpadtechnikai megoldások s az ironikus formálásmód tekintetében mindenképpen az életmű szerves részének kell őket tekintenünk. A magyarra átültetett karácsonyi játékok jórészt az apokrif evangéliumokra támaszkodnak, s meglehetősen világias, olykor vulgáris szemléletűek, helyenként blaszfemikusak. Az *ártatlanok lemeszárítása*, a *Betlehemes játék*, a *Krisztus születése*, a *Tébrus tolvaj* a népi-vásári komédiákra emlékeztető „mókajáték”: A húsvéti ünnepkör három darabja (*Pilátus halála*, *Jézus pokoljárása*, *Feltámadás*) inkább a misztériumjátékokhoz áll közel. A cikluszáró nyomcadik darab – *Ludus de adventu Antichristi* – áttételesen is értelmezhető utalás korunk „sátáni” erőinek uralmára s szegénytelen vesreségükre. Itt már a Végítélet idejében járunk. Két írásmagyarázó beszél el a történetet, amint az a „Sidók Szent Könyvibe’ írva vagy on” (*János jelenései*): a megjövendölt „csudák ideje” elérkezett. Maga az Antikrisztus is színre lép. A tömeg, sőt a királyok is rajongva hódolnak előtte, de a mennyekbeli Enok, Illés és a többi próféta szembeszáll vele. Mikhál arkangyal lángpallossal útját állja, s ő megszegyenülve alászánkázik a pokolra. Az angyali had halleluját zeng: „Új életre virradóra / áldassék e’ fény e’ óra / s ki Tevője és Tudója / az Isteni Szeretet”. Mindnyáján örömben vigadnak: Krisztus megmentette a világot az Antikrisztus rémhatalmától!

A BBC színház- és filmkritikai rovatának szerkesztése-gondozása más vonatkozásban is termékenyítő hatással volt a Határ-oeuvre-re. „A szigetország vezető színházainak első soraiban végigülni a legizgalmasabb avantgárd ősbemutatókat, »egykorú szemtanú«-ja lenni a modern angol dráma II. Erzsébet korabeli megújulásának Pinter-től Osborne-ig, Beckett-től Simpsonig, Bennett-től Barnes-ig, minden korok külföldi szerzőiről és drámai remek felújításáról nem is beszélve; s utána felkérődzősen újra végigélni, amikor az ismerttetést róla megírom – mindez nagyon is a szájam íze szerint való volt, s egyenesen »az én asztalom« – emlékezik az író ezekre a pezsdítő szellemi élményekkel teli évekre (*Életút*, 3. kötet, 131–135. p.). Mindösszesen ezernél is több kritikát olvastak be tőle, részint a BBC-nél, később pedig a SZER-nél.

1972-ben megjelent drámakötete, a *Sírónevető* „margójára” írja: „Jó évtizede figyelem az angol színpadot; felújításokról, bemutatókról, fesztiválokról kötetekre menő színikritikát, beszámolót írtam, valamennyi elhangzott az éteren, jó néhány napvilágot látott a nyugati magyar sajtóban. Ismerem az angol közönség reakcióit csak úgy, mint az angol színikritikusok reflexeit, [...] ők más kultúra jelrendszerére vannak bekódolva-behangolva, aszerint tájékozódnak...” (*Kísértet-tárnák*. In: *Légy minaret!* 116–118. p.)

Ez a másfajta kritikusai attitűd és közönségreakció Határnak nagyon is inyere való, és őt is olyan darabok írására ihlette, amelyek az európai-amerikai dráma hatvanas–hetvenes évekbeli virágkorának vonulatába illenek. Ekkortájt a világszínpadon – már-már a hagyomány integráns részeként – együtt élt a XX. század minden drámai újítása. A francia Artaud-féle „kegyetlen színház” eszközrendszere vegyült Shaw szatirikus drámáinak fekete humorával, Brecht elidegenítő dramaturgiájának ironikus intellektualizmusával; a dűrenmatti analitikus groteszk mellett teret nyert ekkorra már a Ionesco–Beckett-abszurd, Osborne és Pinter sokkoló színháza; mellettük hódítottak a mítoszokat átértelmező színpadi kísérletek: az

amerikai újrealizmus (Miller), illetve a mélylélektani dráma (Williams, O’Neill), az egzisztencialista tézisdráma (Sartre), valamint Camus tragiko-ironikus darabjai. Ugyanakkor kiapadhatatlan forrásként jelen volt és van azóta is a Múlt – a nagy görög tragédiáírók és Shakespeare mellett Arisztophanész vígjátékai, az olasz commedia dell’arte, Molière, a népi burleszk, a farsangi komédiázás és a modernebb tragifarce minden árnyalata.

Ebben az eleven drámai közegben írónk – érthetően – nem a magyar színjátszás tradicionális vonulatát építi tovább, hanem úgy ír, olyan témákat választ feldolgozásra, mintha a magyar befogadói köztudat is megszokta volna már mindazt, amit az európai közönség. Így került abba a furcsa helyzetbe, hogy mind a diaszpóra publikuma, mind a hazai színházak (mindmáig!) elutasítják darabjait. Néhányat bemutattak ugyan itthon közülük (*Patkánykirály*, *Elefántcsorda*), de azok is visszhang nélkül maradtak. „Ha a fordítói varázsvessző érintésére a *Sírónevető* átváltozna franciára vagy angolra” – vélekedik Gömöri Györgynek adott interjújában (in: *Az Ige igézetében*. 202. p.) –, akkor a modern drámaírás derékhadában jutna neki hely („sem különösebben jelentős, sem feltűnő nem volna”). Egyik-másik darabját nagyon is előadhatónak érzi – „annyira »vérbeli színház«, hogy még csak különleges színpad sem kell hozzá, nemhogy népes színészgárda”. Azzal azonban maga is tisztában van, hogy bár az életművön belül egészen kivételes helye és szerepe van monumentális világdrámájának, az ezredvég apokaliptikus valóságát megjelenítő rémvízióinak, a *Golghelóghinak*, a mű megjelenítése olyan hatalmas és modern technikai menaszériát és színészgárdát kívánna, amilyenre a hazai színházi viszonyok közepette nemigen van lehetőség. Így – bármily fájdalmas legyen is ez számára – beírta azzal, hogy a szombathelyi Életünk Kiadó két kötetben megjelentette 1990-ben. Jelentősebb visszhangot azonban nem keltett – legalábbis színházi berkekben nem.

Határ Gyöző drámai oeuvre-je voltaképpen beleillik a közép-európai abszurdnak abba a vonulatába, amelyet Mrozek, Gombrowicz, Różewicz, Hrabal és Örkény neve fémjelez, s amelynek itthon is voltak már a hatvanas–hetvenes években jeles művelői (Szakonyi Károly, Páskándi Géza stb.). Azóta pedig az újabb generációk meghonosították a műfajt, hozzászoktatták a nézőket az absztrakcióhoz; néhány „kísérleti” színpadunkon a legmodernebb darabokat is képesek európai színvonalon megjeleníteni. Így hát Határnak is meglenne a helye a hazai színjátszásban – ha rendezőink (fel)ismernék a jelentőségét. Az a fajta ezoterikus-filozofikus létértelmezési mód pedig, amely színpadi művei többségét jellemzi, egyedülálló a magyar drámatörténetben – Hamvas prózája-esszéi, Weöres lírai szimfóniai foghatók csak hozzá. Leleplezi a „léttitkokat”, bepillantást enged a psziché és az intellektus működési törvényeibe, s az ezredvégi világállapot csontvázát tárja elénk, a különböző nézőpontok ütköztetéséből kibomló belső – absztrakt – képét. Drámai tehát hozzájárul(na) ahhoz, hogy mélyebben értsük, több nézőpontból szemléljük a korszakot, amelyben élünk adatot.

Darabjainak egy csoportját (*Gargilianus*, *Pásztoróra*, *A kötélvilág*) mítoszi karakterük okán kifejezetten az ezotéria körébe sorolhatjuk – műfajukat maga határozza meg: „titokjáték”. Jóllehet ezekben is jelenkorunk kérdéseire keresi a választ, „aktualitásuk” mégis örökérvényűségükben rejlik; szerzőnk ugyanis tisztában van vele, hogy a dolgok, jelenségek, eszmék világa a történelemben örök körforgásban ismétli önmagát. Többi darabját – az allegorikus mesejátékokon kívül – korunkról és korunkhoz közvetlenebbül szóló társadalmi szatírának tekinthetjük, amelyekben részint az ezredvégi „világrobbanást” jósolja meg, másrészt – negatív utópiaként – „rémséges” jövőnket festi le, mint amelyből kiveszett minden tisztesség, hagyományos érték, jóság, szeretet – csak az öregek őrzik még ennek nyomait-emlékeit (*Szalamandrák*, *A ravatal*, *Libegő*, *Bunkócska*, *Hamu a mamumondó*). A hatalom működésének természetrajzát tárja fel a *Hernyóprém*ben; néhány lélektani abszurdjában pedig azokat a pszichés torzulásokat elemzi, amelyek jórészt a modern civilizáció következményei – de itt is megvannak a mesei-mítoszi

Summary

Our last issue of the year opens with the monthly reviews. Authors are Balázs Urbán, Andrea Tompa, Balázs Perényi, Tamás Tarján, Lóránt Péteri, Tamás Koltai, Judit Szántó, László Zappe, Csaba Kutszegi and Andrea Stuber who share with the reader their impressions of Pushkin's *Boris Godunov* (Madách Chamber Theatre), István Tasnádi's and Árpád Schilling's *My Homeland, My Homeland* (the Chalk Circle Company at the capital's Great Circus), *Getting Horny* (director Sándor Zsótér's version of Euripides's *Bacchantes* at the Katona József Theatre), Ibsen's *Peer Gynt* and János Székely's *Caligula's Procurator* (National Theatre), Verdi's *Macbeth* (State Opera House), Jon Fosse's *An Autumn Dream* (The Chamber), Maxim Gorky's *The Summer-Guests* (Comedy Theatre), Shakespeare's *King Lear* (Zalaegerszeg), *Kaspar*, a dance production by the company Civilian Quarter at the Artus Studio and Allan Livier's *Hell* (The Stage).

An interview by Tamara Török introduces an interesting and many-sided actress: Erika Molnár.

In our column on world theatre Andrea Tompa presents a retrospective program seen at Kolozsvár/Cluj, consisting of the most important productions of Vlad Mugur, an outstanding Rumanian director recently deceased. Livia Fuchs was present at the Dance Biennale of Lyon where the program was focusing on the dance of Latin America; and János Novák went to Seoul to take part in the XIVth Congress and Festival of ASSITEJ, the Federation for Children's and Youth Theatre.

In our column on theatre history Csaba Galántai presents the formative years of László Márkus (1881–1948), an all-round personality of our theatre who had a productive career as journalist, aesthetician, playwright, director, designer and manager.

We also publish a review on a book: Emőke G. Komoróczy read for us the collected plays of Győző Határ, Hungarian author and critic living in England.

Playtext of the month is Calderón's *The Great World Theatre* as translated and introduced by Péter Fábri.

előképek (*Mangún, Patkánykirály, Némbarköztársaság, Elefántcsorda*). Ezek a drámák segítenek – segítenének – abban, hogy őszintén, kendőzés nélkül szembenézzünk korunk való-
ságával, s ha még lehet, jó irányban befolyásoljuk a spontán folyamatokat.

Szürrealis-ezoterikus formálásmódjuk ellenére a Határ-művek olyan mélyen gyökereznek valóságunkban, hogy minden darabnál azt érezzük: „rólunk szól a mese”. 1989–90-es reménytelen társadalmi váltásunkat ő már szinkronban megörökítette *Erdőréme* című allegorikus mesejátékában (meg is jelent *Mangún* című drámakötetében – London, Aurora Könyvek, 1992). Mint egykoron Phaedrus fabuláiban és La Fontaine állatmeséiben, itt is „örök emberi” típusok jelennek meg, amelyek azonban a hazai viszonyokból nőnek ki. A három „jópipa” (Mackómuki, Rókabóka, Kerecsen szarka), illetve a gonosz farkas, Kacifánt, valamint a három „Haramia” (Hihehuha, a sakál, Gyalugyula, a hiéna, no meg Pudipadács, a borz), a semmirekellő Tekergő Gergővel egyetemben – aki a többiek marakodásából hasznot húz –, közelmúltunk, sőt jelenünk „alakos” figurái. A rendszerváltás nagy kísérlete, illúzió-álma tovaiillant; Tekergő Gergő a varázsbottal eltűnt Öregerdő sűrűjében – mi pedig itt maradtunk, Mackómuki nótáját dúdolgatva: „szép vót jó vót igaz se vót! / ki-ki ballag szállására / majd istápol ez behemót / öreg erdő – nincsen párja”.

Szó sincs tehát arról, hogy a Határ-drámák „világon kívüliek”, netán a fantasztikum körébe utalhatók lennének; nagyon is „értünk valók”, aktualitásuk égetőbb, mint valaha. S bár a művek zöme a hatvanas–hetvenes években keletkezett, „antiutópiaként” egy olyan világot örökítettek meg, amely mára rémvalósággá változott. Ha színpadon is láthatnánk őket, talán még lenne rá esélyünk, hogy fordítsunk ezen a tendencián, hiszen mint tudjuk: „a nevetés öl.” Szükségünk van/lenne rá, hogy szembesüljünk önnön rosszabbik énünkkel, s – visszariadva tőle – tudatosan próbáljunk hamis irányultságunkon, tévhitinken, túlhaldott beidegzettségeinken változtatni. Csak akkor léphetünk ki a Múlt betegségeivel terhelt „karmikus” körünkből („Bal sors akit régen tép...”), ha van erőnk szembenézni mindazzal, amit elrontottunk. „Szlogenekkel”, egymás „övon aluli” ütlegetésével nem változtathatjuk meg a realitásokat, legfeljebb csak egymást kioltó, ellehetetlenítő kettős hatalmi „váltogazdaságot” hozhatunk létre. Határ Győző, aki száműzte a napi politikát az irodalomból, és megvetette a szociografikus ízű szépirodalmat – lám, áttételes eszközökkel sokkal mélyebben világítja át számunkra emberi-nemzeti létünk alapproblémáit, mint az úgynevezett „realista” írók!

Az Argumentum Kiadó az egész magyar irodalom régi adósságát törlesztette, amikor vállalkozott a Határ-színművek egyetlen vaskos kötetben való megjelentetésére, gyönyörű kiállításban, a darabok keletkezésére vonatkozó jegyzetekkel ellátva. Így most már talán azt is remélhetjük, hogy egyik-másik színi rendező felfigyel a művekre, s netán színházban is láthatunk néhányat közülük. Esetleg az új Nemzeti Színházban.

Argumentum Kiadó, Budapest, 2002.

Szeretnénk Önt is olvasóink táborában üdvözölni, egy viszonylag szűk, ám rangos szellemi kör tagjai között. Szerzőink, akikkel a lap olvasása révén megismerkedhet, a kortárs irodalom, publicisztika és grafika élvonalbeli képviselői.

Pénteken keresse az újságárusoknál, vagy fizessen elő az ÉS-re!

Előfizetési díj egy évre: 11 300 Ft,
fél évre: 6300 Ft, negyedévre: 3366 Ft

Megrendelem az **ÉS**-t .....pld.-ban

.....időtartamra.

Kérem, küldjenek részemre előfizetési csekkeket.

Név:.....

Cím:.....

A megrendelőszelvényt kitöltve küldje vissza
címünkre: 1089 Budapest, Rezső tér 15.
Tel.: 303-9211, Fax: 303-9241

**2002/8.
HALÁLUTAK
ÉS SORSTÖRTÉNETEK**

PONTFÉNY: Nagy József
Egy ismeretlen naplója (Péter Márta)
Éjfél után
(Balogh József, Várszegi Tibor)
Beszélgetés Nagy Józseffel

NAGYÍTÁS: Pác – Újvidéki Színház
Sándor L. István tanulmánya

VISSZFÉNY:
Liliom – H. U. D. I. (Sebestyén Rita),
Osiris tudósítások – Artus (Mestyán Ádám),
Getting horny – Katona (Tarda Orsolya)

FÉNYJELEK:
Halász Tamás, Nánay Fanni, Sebestyén
Rita írása külföldi előadásokról,
vendégjátékokról

KAPHATÓ A CITY PRESS ÉS
RELAY HÍRLAPÜZLETEIBEN
ELŐFIZETHETŐ: ESELI@AXELERO.HU
WWW.ELLENFENY.HU